

Лариса Брич,
доктор юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права
і процесу юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

СЕРЕДОВИЩА ЗДІЙСНЕННЯ РОЗМЕЖУВАННЯ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ТА ВІДМЕЖУВАННЯ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ВІД СКЛАДІВ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Констатовано, що середовищем (сферою) здійснення розмежування складів злочинів є система законодавчих моделей кримінально-каранної поведінки та її підсистеми – системи складів злочинів зі спільними ознаками. Вказано, що система набуває нових властивостей, яких не має кожен окремо взятий її елемент: 1) є засобом диференціації кримінальної відповідальності; 2) засобом реалізації принципу економії тексту кримінального закону шляхом його впорядкування; 3) орієнтиром для тлумачення кримінального закону з точки зору розмежування складів злочинів; 4) базою для створення версій кримінально-правової кваліфікації, до якої, крім складів злочинів, повинні включатися й склади адміністративних правопорушень.

Зазначено, що середовищем здійснення відмежування складів злочинів від складів адміністративних правопорушень є система законодавчих моделей деліктної поведінки, підсистемами якої є системи складів правопорушень зі спільними ознаками. Вказано, що елементами останніх є склади злочинів з одного боку, склади адміністративних правопорушень – з іншого. Уточнено, що елементами цієї ж системи стануть склади кримінальних проступків після включення інституту кримінальних проступків до Особливої частини КК. Наголошено, що це означає наявність однакових закономірностей у відмежуванні таких об'єктів, як склади злочинів, склади адміністративних проступків та склади кримінальних проступків.

Обґрунтовано, що однією з умов правильної кримінально-правової кваліфікації є одночасне здійснення процесів розмежування складів злочинів зі спільними ознаками та відмежування складів злочинів від складів адміністративних правопорушень, що мають з ними спільні ознаки.

Ключові слова: система законодавчих моделей кримінально-каранної поведінки; система законодавчих моделей деліктної поведінки.

Брич Л.

Среды осуществления разграничения составов преступлений и отграничения составов преступлений от составов административных правонарушений

Обосновано, что средой разграничения составов преступлений является система законодательных моделей уголовно-наказуемого поведения и ее подсистемы составов преступлений с совместными признаками. Указано, что средой, в которой осуществляется отграничение составов преступлений от составов административных правонарушений, является межотраслевая система законодательных моделей деликтного поведения и ее подсистемы составов правонарушений с совместными признаками.

Ключевые слова: система законодательных моделей уголовно-наказуемого поведения; система законодательных моделей деликтного поведения.

Brych L.

The spheres of making differentiations of the crimes and distinguishing the crimes and administrative offenses

It is stated that the sphere of making differentiations of the crimes is a system of legislative models of criminally punishable behavior and its subsystem of the crimes with common features. The system acquires new properties, which its every single element doesn't have: 1) a means of differentiation of criminal responsibility; 2) a means of saving the text of criminal law by organizing it; 3) a guide for the interpretation of criminal law in terms of the distinguishing crimes; 4) the basis for creating versions of criminal legal qualification, which, in addition to the crimes, should include administrative offenses.

The sphere of distinguishing the crimes and administrative offenses is a system of tortious behavior legislative models, which subsystems are inter-systems of offenses with common features. Elements of the latter offenses are, on the one hand, crimes and, on the other hand, administrative offenses. The elements of this system will be criminal offenses after including the institute of criminal offenses to the Criminal Code. This means the existing of the same patterns in distinguishing such objects, as: offenses, administrative offenses and criminal offenses.

Therefore, one of prerequisites for the proper criminal and legal qualification is the simultaneous implementation of the differentiation process of the crimes with common features and distinguishing the crimes and administrative offenses with common characteristics.

Keywords: *system of legislative models of criminally punishable behavior.*

Постановка проблеми. Азбучною істиною у правовій науці є положення про системний характер права певної держави, про те, що право є складною системою, яка включає підсистеми: галузі та інститути, які, в свою чергу, також є складними системами. Системний характер визнають і за їхніми компонентами – іншими впорядкованими правовими масивами [1, с. 12–20]. Незважаючи на констатацію непоодиноких порушень принципу системності [2, с. 98–103] як законодавства в цілому, так і в межах кримінального закону, існує презумпція про те, що законодавство певної держави і кожна його галузь також є системою. Як відомо із загальної теорії права, законодавство є результатом цілеспрямованої діяльності суб'єктів правотворчості, на відміну від права, яке формується цілком об'єктивно [3, с. 41]. Такий підхід є цілком обґрунтованим з огляду хоча б на те, що контрарною протилежністю поняття «система» у філософії вважають поняття «хаос» [4, с. 22].

Тому метою цієї праці є з'ясування, використовуючи надбання теорії систем, того, що є середовищем, у якому здійснюється розмежування складів злочинів та відмежування їх від складів адміністративних правопорушень.

Стан дослідження. Прояви системності кримінального права і як галузі права, і як галузі законодавства ставали об'єктом уваги й у кримінально-правових дослідженнях [5; 6, с. 6; 7]. Проте у наявних працях не йшлося про існування системи законодавчих моделей кримінально-караної поведінки та її підсистем.

Виклад основних положень. У теорії систем вважають, що для будь-якої досліджуваної системи мінімально вимагається три рівні її описання: 1) з точки зору характерних для неї зовнішніх, цілісних властивостей; 2) з точки зору її внутрішньої будови і «внеску» її компонентів у формування цілісних властивостей системи; 3) з точки зору розуміння даної системи як підсистеми більшої системи [8, с. 105].

Серед багатства визначень поняття «система», що існують у теорії систем [1, с. 12–20; 4, с. 98–140; 8, с. 77–106; 9, с. 155–162; 10, с. 7–48; 11, с. 13–14, 19–27; 12, с. 6; 13, с. 10; 14, с. 177–182], найбільше узгоджується із сутністю права і законодавства розуміння системи як сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою елементів, розташованих у певному порядку, що утворюють певну цілісність, єдність. Взаємопов'язаність і взаємодія елементів системи відображується поняттям «зв'язок». Зв'язки між елементами вважають змістовною основою існування будь-якої системи [11, с. 25], тим, що забезпечує цілісність системи [9, с. 155].

Кримінальний закон певної держави як складна система включає різні рівні системних утворень. Для системного підходу властиво розглядати явища і речі як безкінечну, невичерпну множину систем [15, с. 16]. А ієрархічність систем є одним з визнаних постулатів системного підходу [4, с. 19] та однією з конститутивних ознак системи. Зокрема, підсистемами КК України першого рівня поділу є системи його Загальної та Особливої частин.

Corpus delicti міститься в тексті кримінального закону певної держави, який і є середовищем існування законодавчих моделей кримінально-караної (злочинної) поведінки. Загальновідомо, що перелік таких моделей є вичерпним для закону і права кожної держави (правової, звісно). Кримінальна протиправність є однією з обов'язкових ознак злочину. Правило *nullum crimen sine lege* вважається одним з проявів принципу законності кримінального права [16, с. 79; 17, с. 131–134] й водночас у ньому полягає цілісність системи законодавчих моделей кримінально-караної поведінки. Кожен конкретний склад злочину перебуває у зв'язках та взаємозалежності з іншими законодавчими моделями кримінально-караної поведінки. Тому є всі підстави в межах такого системного утворення, як кримінальний закон, виокремити систему всіх законодавчих моделей кримінально-караної поведінки.

Тож площиною, що пронизує усю сферу Загальної та Особливої частин КК України, є система всіх законодавчих моделей кримінально-караної поведінки. Попри те, що у теорії систем немає єдності термінології щодо позначення властивостей (ознак) системи [11, с. 20, 25–27], зв'язок, цілісність та обумовлена ними стійка структура – такі визначальні риси будь-якої системи, писав філософ Е. Г. Юдін [14, с. 184]. Є підстави констатувати, що система всіх законодавчих моделей кримінально-караної поведінки наділена всіма ознаками системи. Ця система, як і будь-яка інша, характеризується наявністю вичерпної множини елементів, розташованих у певному порядку (для такої системи за чинним законодавством це конкретні склади злочинів¹), наявністю взаємозв'язків між ними та цілісністю.

¹Досліджувана система може розчленовуватися різними способами, а тому для кожної даної системи поняття елемента не є однозначно визначеним: говорити про елемент можна лише стосовно чітко фіксованого способу розчленування системи; інше розчленування даної системи може бути пов'язане з виділенням іншого утворення як первинного елемента. Елементом є надалі неподільний компонент системи за даного способу її розчленування [14, с. 184–185].

Вона ж і є середовищем, у якому здійснюється розмежування складів злочинів, хоча б тому, що виявлення її підсистем – систем складів злочинів зі спільними ознаками – є складовою процесу розмежування складів злочинів.

Оскільки будь-які об'єкти можуть бути представлені як певні системи [4, с. 22], а елементи певної системи за більш детального їх аналізу можуть розглядатися і як самостійні системи [9, с. 156], то склад злочину, як підмічають у кримінально-правовій літературі, також є цілісним системним утворенням, оскільки відповідає всім ознакам системи [16, с. 91; 18, с. 118; 19, с. 152–155; 20, с. 162; 21, с. 103–106; 22, с. 83; 23, с. 241]. Особливості зв'язків між елементами (складами злочинів), перш за все наявність спільних ознак зумовлюють існування в межах системи всіх законодавчих моделей кримінально-караної поведінки множини груп (систем) складів злочинів зі спільними ознаками². Система складів злочинів зі спільними ознаками, як і будь-яка інша, наділена всіма загальними властивостями системи. Вона характеризується наявністю елементів, розташованих у певному порядку, наявністю взаємозв'язків між ними та цілісністю.

Відповідно, елементом системи складів злочинів зі спільними ознаками є склад злочину. Що стосується впливу сили зв'язків між елементами на формування тієї чи іншої системи та її властивості, то це наочно можна продемонструвати на такому цікавому прикладі. З атомів одного й того самого хімічного елемента – вуглецю – складаються кристалічні решітки таких мінералів, як графіт, вугілля і алмаз. Цілковито різні властивості їхніх кристалів визначаються силою зв'язків між атомами вуглецю, що детерміновано розташуванням атомів один щодо одного. Так само сила зв'язків між складами злочинів зі спільними ознаками, порівняно з їхніми зв'язками з усіма іншими складами, є характерною рисою кожної системи складів злочинів зі спільними ознаками.

Така загальна ознака системи, як сумативність, яку ще називають інтегративною якістю [11, с. 25], щодо систем складів злочинів зі спільними ознаками виявляється у тому, що кожна така система набуває нових властивостей, яких не має кожен окремо взятий її елемент: 1) є засобом диференціації кримінальної відповідальності; 2) є засобом реалізації принципу економії тексту кримінального закону шляхом його впорядкування; 3) є орієнтиром для тлумачення кримінального закону з точки зору розмежування складів злочинів; 4) є базою для створення версій кримінально-правової кваліфікації.

Системний підхід передбачає, що на одному й тому ж субстраті можуть бути побудовані як мінімум дві системи, що відрізняються одна від одної спрямованістю зв'язків між елементами [4, с. 21]. Тож системи складів злочинів зі спільними ознаками можуть пересікатися, оскільки один і той самий склад злочину може мати кілька груп спільних ознак з різними складами злочинів, а можуть не пересікатися.

Не викликає сумніву, що серед багатьох складів злочинів, що утворюють відповідну систему, є ті склади злочинів зі спільними ознаками, співвідношення яких має різні типи (системних зв'язків). Проте для кримінально-правових досліджень характерним є вживання як родового поняття «суміжні склади злочинів», яким автори й відображували такий кримінально-правовий феномен, як склади злочинів зі спільними ознаками, що призводило до підміни понять та створювало ілюзію про відсутність відмінності у співвідношеннях між ними. Насправді ж родовим є поняття «склади злочинів зі спільними ознаками».

Доцільність створення систем складів злочинів зі спільними ознаками у системі всіх законодавчих моделей кримінально-караної поведінки об'єктивно обумовлена багатьма причинами: необхідністю диференціації кримінальної відповідальності, яку вважають одним з найважливіших завдань кримінальної політики держави [24, с. 25]; правилами законодавчої техніки щодо формування такого системного об'єкта, як кримінальний закон, зокрема тим, що однакові явища реальної дійсності повинні бути відображені однаковими поняттями, тощо.

Склад злочину може мати спільні ознаки не лише з елементами системи законодавчих моделей кримінально-караної поведінки. Як відомо, злочин не єдиний вид протиправної (деліктної) поведінки). У загальній теорії права виділяють ще й інші види правопорушень [3, с. 56–57]. Виникає запитання, з якими з них склад злочину як законодавча модель кримінально-караної поведінки може утворювати одну систему – складів правопорушень зі спільними ознаками. Очевидно, що лише з тими, з якими у складу злочину як елемента відповідної системи можуть бути відповідні зв'язки. Тобто це, перш за все, мають бути такі конструкції, які є законодавчими моделями певної протиправної поведінки. Таку конструкцію й таку ж структуру, як склад злочину, мають лише склади адміністративних правопорушень. І лише вони передбачені в законодавстві як вичерпний перелік моделей деліктної поведінки. Як відомо, охоронну функцію виконує не лише кримінальна відповідальність. Така функція властива й адміністративній і дисциплінарній відповідальності. Попри те у законодавстві України, за яким настає або настаєвала дисциплінарна відповідальність, не закріплено моделей конкретних дисциплінарних проступків.

²Варто зауважити, що в цьому контексті, оскільки йдеться про групи цілком конкретних складів злочинів, поняття «склади злочинів зі спільними ознаками» не є абстракцією. В такому сенсі, як розуміння певної системи, воно є конкретним поняттям. Якщо ж це поняття уживається безвідносно до конкретних складів злочинів, тоді воно є абстрактним поняттям, оскільки в ньому мислиться відношення між предметами.

Таким чином, такі об'єкти, як склад злочину та склад адміністративного правопорушення, порівняно зі складами інших правопорушень, єдині, що мають чітко формалізовану, тобто закріплену в законі структуру. Вони як об'єкти – елементи відповідних підсистем в межах системи права України – нічим не відрізняються. Суспільна небезпека як матеріальна і первинна риса властива злочину, а не його складу. Важливим є також те, що і склади злочинів, і склади адміністративних правопорушень передбачені нормативно-правовими актами однакової юридичної сили – законами. Відповідно суть зв'язків між складами злочинів зі спільними ознаками та між ними і складами адміністративних правопорушень, що мають з ними спільні ознаки, у міжгалузевій системі складів правопорушень зі спільними ознаками як таких, що забезпечують цілісність відповідних підсистем та системи, не відрізняється.

Міжгалузєва система складів правопорушень зі спільними ознаками є підсистемою міжгалузєвої системи законодавчих моделей деліктної поведінки. Системний характер права породжує необхідність враховувати, перш за все, у правотворчості в галузі кримінального права, положення діючого законодавства, що встановлює відповідальність за адміністративні правопорушення, і навпаки. І не лише у правотворчості, а також у тлумаченні та застосуванні права.

Усвідомлення і утвердження у правосвідомості законодавця та адресатів закону того факту, що законодавчі моделі кримінально-каранної та законодавчі моделі переслідуваної в адміністративному порядку поведінки є елементами єдиної системи, є важливим фактором створення саме правових законів та утвердження законності у правозастосовній діяльності.

У доктрині кримінального права намітилася тенденція розглядати розвиток кримінального законодавства в його зв'язку з іншими, суміжними з ним галузями [5, с. 345; 25, с. 269; 26, с. 76–78; 27; 28, с. 84; 29, с. 417].

Проте практика законотворчості дає нам чимало прикладів порушення принципу системності, що виявляється в ігноруванні існування єдиної системи законодавчих моделей деліктної поведінки. Конкретні прояви таких порушень мали місце як під час дії КК України 1960 р. [30, с.309], так і під час дії чинного КК України. Постійно вони виявляються і у законопроектних пропозиціях [31].

Закладене в законі співвідношення рівнозначності (тотожності) між складом злочину і складом адміністративного правопорушення, що є передумовою колізії відповідних норм, – найбільш гостра проблема з тих, що постають у відмежуванні складів злочинів від складів адміністративних правопорушень у ході кримінально-правової кваліфікації, оскільки воно порушує стан рівноваги у системах, елементами якої є такі склади правопорушень. Оскільки подолання міжгалузєвої колізії однозначно має вирішуватись на користь застосування адміністративно-правової норми³, то це призводить до наявності зайвого елемента у відповідній системі складів правопорушень зі спільними ознаками, у системі законодавчих моделей злочинної поведінки та в системі законодавчих моделей деліктної поведінки. Тому залишається підтримати пропозиції щодо закріплення у законі колізійного правила. Такі спроби знає історія українського законотворення [35; 36; 37]. Проте воно має бути сформульоване так, щоб його застосування забезпечувало дотримання принципів кримінального права та принципів кримінально-правової кваліфікації⁴.

Іншим порушенням принципу системності у законотворчій діяльності є такі конструкції, коли склад злочину і склад адміністративного правопорушення, що має з ним спільні ознаки, відрізняються за наслідками, у розмірах яких існує розрив між максимальним розміром наслідків, передбачених у статті КУпАП, як ознака складу правопорушення, і мінімальним розміром суспільно небезпечних наслідків, передбачених у статті КК, як ознака відповідного цьому правопорушенню складу злочину [30, с. 309].

Неврахування у законотворчій діяльності того, що склади злочинів і склади адміністративних правопорушень, що мають з ними спільні ознаки, входять в єдину систему, у тих випадках, коли воно й не порушує цієї системи, наприклад, співвідношення відповідних законодавчих конструкцій є передумовою конкуренції кримінально-правових норм, може призводити до результатів, протилежних тим, які були метою законодавця, тобто суперечать кримінально-правовій політиці.

Висновки. Лише комплексний підхід під кутом зору наявності єдиної системи всіх законодавчих моделей деліктної поведінки і зв'язків між елементами цієї системи, якими є склади правопорушень (склади злочинів і склади адміністративних правопорушень) дасть можливість у ході законотворчості побудувати чітку, логічно несуперечливу систему нормативно-правових приписів, котрими диференційована юридична відповідальність за посягання на один і той самий об'єкт, в тому числі не допустити наявності колізій між нормами в ході внесення змін і доповнень до законодавства досягати поставлених цілей, а не прямо про-

³Підставами для такого твердження є принцип кримінально-правової кваліфікації «усі сумніви щодо неясності, неузгодженості законодавства тлумачаться на користь особи, дії якої кваліфікуються» [32, с. 416–420], ст. 7 «Ніякого покарання без закону» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [33] та правові позиції ЄСПЛ, що містяться у його рішеннях, де застосовується ця стаття [34, с. 339].

⁴ Детальніше про це : [38, с. 313–316].

тилежних, коли замість посилення відповідальності за посягання, поширеність яких набуває загрозливих тенденцій, відбувається її пом'якшення або взагалі «несподівана для законодавця декриміналізація» певних діянь. Або ж замість задекларованих гуманізації кримінальної відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності, послаблення тиску правоохоронних органів на суб'єктів господарювання модифікація кримінального законодавства та законодавства про адміністративну відповідальність призводить до посилення відповідальності, погіршення становища суб'єктів господарювання [39, с. 141–145]. В ході тлумачення запропонований підхід дає можливість підтвердити доцільність криміналізації чи декриміналізації певних посягань або, навпаки, виявити їх безпідставність у тому чи іншому випадку. В процесі ж застосування права використання зазначеного концептуального підходу знання про існування системи законодавчих конструкцій правопорушень, що є результатом диференціації юридичної відповідальності, і знаходяться один з одним у співвідношенні подібності, забезпечить правильну кримінально-правову кваліфікацію.

Optimus interpretandim odusesisic leges interpretateut legeslegibus accordant [кращий спосіб тлумачити закони, щоб закони узгоджувались один з одним].

Список використаної літератури

1. Марченко М. Н. Система и системный характер права / М. Н. Марченко // *Системность в уголовном праве : материалы II Росс. Конгресса уголов. права, (Москва, 31 мая – 1 июня 2007 г.)*. : ТК Велби, Проспект, 2007. – С. 12–20.
2. Музика А. А. Кримінально-правові ризики: постановка наукової проблеми / А. А. Музика // *10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 13–14 жовт. 2011 р.)*. – Харків : Право, 2011. – С. 98–103.
3. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : посіб. для студ. зі спец. «Правознавство» / П. М. Рабінович, Л. А. Луць. – Львів : Вид-во. Львів. ун-ту, 1994. – 61 с.
4. Уемов А. И. Системный подход и общая теория систем / А. И. Уемов. – М. : Мысль, 1978. – 272 с.
5. Бойко А. И. Система и структура уголовного права : в 3 т. Т. I. Системология и структурализм в современной познавательной культуре / А. И. Бойко. – Ростов н/Д. : Изд-во Южного Фед. ун-та, 2007. – 448 с.
6. Жалинский А. Э. Уголовное право в ожидании перемен: теоретико-инструментальный анализ / А. Э. Жалинский. – М. : Проспект, 2008. – 400 с.
7. *Системность в уголовном праве : материалы II Росс. Конгресса уголов. права, (Москва, 31 мая – 1 июня 2007 г.)*. – М. : ТК Велби : Проспект, 2007. – 572 с.
8. Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 279 с.
9. Борисенко А. А. Теория систем. Информационный подход : моногр. / А. А. Борисенко. – Сумы : Из-во СумГУ, 2010. – 210 с.
10. Блауберг И. В. Системный подход в современной науке / И. В. Блауберг, В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин // *Проблемы методологии системного исследования*. – М. : Мысль, 1970. – С. 7–48.
11. Дудник І. М. Вступ до загальної теорії систем : навч. посіб. / І. М. Дудник. – К. : Кондор, 2009. – 205 с.
12. Мороз А. И. Курс теории систем : уч. пособ. для вузов по спец. «Прикл. математика» / А. И. Мороз. – М. : Высшая школа, 1987. – 304 с.
13. Самсонкин В. Н. Моделирование в самоорганизующихся системах / В. Н. Самсонкин, В. А. Друзь, Е. С. Федорович. – Донецк : Изд. Заславский А. Ю., 2010. – 104 с.
14. Юдин Э. Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э. Г. Юдин. – М. : Наука, 1978. – 269 с.
15. Петрушенко Л. А. Единство системности, организованности и самодвижения / Л. А. Петрушенко. – М. : Мысль, 1975. – 286 с.
16. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко] ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К., Харків : Юрінком Інтер : Право, 2001. – 416 с.
17. Хилюк С. В. Окремі аспекти правила *nullumcrimensinelege* як складової принципу законності у практиці Європейського Суду з прав людини / С. В. Хилюк // *Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності : тези наук.-практ. семінару, (Львів, 7 груд. 2012 р.)*. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2012. – С. 131–134.
18. Иванчин А. В. Системный подход к конструированию состава преступления / А. В. Иванчин // *Системность в уголовном праве : материалы II Росс. Конгресса уголов. права, (Москва, 31 мая – 1 июня 2007 г.)*. – М. : ТК Велби : Проспект, 2007. – С. 152–155.

19. *Иванчин А. В. Законодательная техника и ее роль в российском уголовном правотворчестве / А. В. Иванчин. – М. : Юрлитинформ, 2011. – 208 с.*
20. *Панько К.К. Теория и практика законотворчества в уголовном праве /К.К. Панько. – Москва: Юрлитинформ, 2011. – 312 с.*
21. *Фесенко Є. В. Злочин і склад злочину: проблеми законодавчого та доктринального визначення // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 13–14 жовт. 2011 р.). – Харків : Право, 2011. – 456 с.*
22. *Филимонов В. Д. Норма уголовного права / В. Д. Филимонов. – СПб. : Юрид. центр «Пресс», 2004. – 281 с.*
23. *Шапченко С. Д. Склад злочину як кримінально-правовий феномен: сутність та основні форми існування / С. Д. Шапченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Число 1. – С. 240–243.*
24. *Основания уголовного-правового запрета. Криминализация и декриминализация / [В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин и др.]; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, А. М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 303 с.*
25. *Волощук А. М. Розмежування кримінальних правопорушень та адміністративних проступків у контексті положень реформи адміністративного та кримінального законодавства України / А. М. Волощук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2012. – Вип. 4. – С. 264–273.*
26. *Жевлаков Э. Н. Уголовно-правовая охрана природной среды в Российской Федерации / Э. Н. Жевлаков. – М. : ЗАО «Бизнес-школа» «Интел-Синтез», 1997. – 240 с.*
27. *Денисова А. В. Выявление, преодоление рассогласования положений УК РФ и предписаний уголовно-правового характера, содержащихся в федеральных законах иной отраслевой принадлежности : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А. В. Денисова. – Самара : Самар. госуниверситет, 2004. – 15 с.*
28. *Мельник М. І. Законодавчі аспекти відмежування злочинного діяння від незлочинного / М. І. Мельник // Проблеми пенітенціарної теорії та практики : щоріч. бюл. Київ. ін-ту внутр. справ. – 2004. – № 9. – С. 83–89.*
29. *Навроцкий В. А. Соотношение уголовно-правовых норм и норм законодательства об административной ответственности / В. А. Навроцкий // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы : материалы IV Междунар. науч.-практ. конф., посвящ. 250-летию образования Москов. госуд. ун-та им. М. В. Ломоносова и состояв. на юрид. фак. МГУ им. М. В. Ломоносова 27–28 мая 2004 г. – М. : ЛексЭст, 2005. – С. 416–420.*
30. *Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, Г. В. Андрусів] ; відп. ред. : В. Ф. Бойко та ін. – 6-те вид., допов. – К. : АСК, 2000. – С. 309.*
31. *«Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків» : проект Закону України від 3 березня 2012 р. № 10146-VI.*
32. *Навроцкий В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцкий. – К. : Атіка, 1999. – 464 с.*
33. *Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс] // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_004.*
34. *Хилюк С. В. Nulla poenas sine lege як складова принципу законності у практиці Європейського Суду з прав людини / С. В. Хилюк // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2013. – Вип. 2. – С. 334–345.*
35. *«Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення і Кримінального кодексу України»: Закон України від 19 січня 2006 р. № 3376-IV (не вступив в силу).*
36. *Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення і Кримінального кодексу України», підготовлена народними депутатами України М. Круцьом, В. Мойсиком.*
37. *Ковальський В. Кримінальний кодекс «похитнувся». Що далі? / В. Ковальський // Юридичний вісник України. – 2006. – № 4. – 28 січ. – 3 лют.*
38. *Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: моногр. /Л. П. Брич. – Львів : ЛьвДУВС, 2013. – 712 с.*
39. *Гуторова Н. О. Щодо гуманізації відповідальності за злочини у сфері господарської діяльності / Н. О. Гуторова // Теоретичні та прикладні проблеми сучасного кримінального права : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф., (Луганськ, 19–20 квіт. 2012 р.). – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – С. 141–145.*